

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Нові поховання катакомбної культури в Середньому Подніпров'ї

В. І. Клочко, М. О. Ричков

У публікації розглядаються поховання катакомбної культури, що вперше виявлені в лісостеповій смузі на Правобережжі Дніпра. Ці знахідки розширюють наші уявлення про північні межі поширення пам'яток цієї культури.

Особливу увагу дослідників привертає проблема територіального поширення пам'яток катакомбної культури, зокрема в Середньому Подніпров'ї.

Територію Правобережжя Середнього Дніпра (Київська та Черкаська області) Т. Б. Попова розглядала як частину окремого локального варіанта катакомбної культури¹. На противагу їй С. С. Березанська та О. Г. Шапошникова відзначали, що в даному регіоні позначилися лише вплив катакомбної культури на місцеве населення та проникнення окремих невеликих груп її носіїв у лісові області². Цю думку підтримував і Л. С. Клейн, який, виділивши сім ознак, характерних для катакомбної культури, не знайшов більшості з них у пам'ятках Середнього Подніпров'я³. Пізніше С. С. Березанська, переглядаючи це питання, дійшла висновку, що вказана територія не була зайнята пам'ятками катакомбної культури⁴.

Усі вищезгадані дослідники, зокрема і Т. Б. Попова, вказували на відсутність обряду поховання в катакомбі у Середньому Подніпров'ї, оскільки тут на той час вони були не відомі. Тому в літературі утвердилась думка, що ця територія не була зайнята носіями катакомбної культури. Це відбилось і на опублікованих пізніше картах поширення пам'яток цієї культури⁵. О. Г. Шапошникова розглядає територію Правобережжя Дніпра від Кременчука до Києва як зону контактів ямно-катакомбних племен з носіями середньодніпровської культури⁶. Цьому висновку передували знахідки поховань у катакомбах з горщи-

¹ Попова Т. Б. Этапы развития катакомбной культуры // СА.— 1955.— № 22.— С. 41, 47.— Рис. 5.

² Березанская С. С., Шапошникова О. Г. Рецензия на книгу Т. Б. Поповой «Племена катакомбной культуры» // СА.— 1957.— № 2.— С. 272.

³ Клейн Л. С. Катакомбные памятники эпохи бронзы и проблема выделения археологических культур // СА.— 1962.— № 2.— С. 38.

⁴ Березанская С. С. Деякі питання історії Середнього Подніпров'я в епоху ранньої бронзи // Археологія.— 1966.— Т. XX.— С. 57.

⁵ Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. 1.— С. 362.— Карта 9; Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 1.— С. 96, 97.

⁶ Шапошникова О. Г. Катакомбна культура // Археологія Української РСР.— К., 1973.— Т. 1.— С. 330.

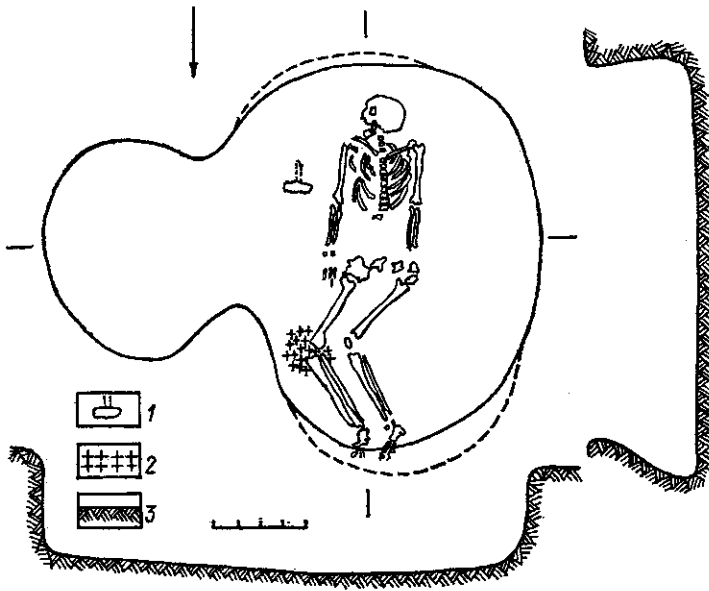

Рис. 1. Поховання 5 з кургану 1 біля с. Вільшана на Черкащині. Умовні знаки: 1 — кам'яна сокира, 2 — материк, 3 — материк.

ками катакомбного типу в районі Кременчука на Черкащині та Кіровоградщині⁷.

Далі, на північ від Кременчука, до недавнього часу не були відомі поховання в катакомбах. Серед матеріалів розкопок М. Є. Бранденбурга можна виділити ряд поховань, які згодом можна віднести до катакомбної культури, але жодної катакомбної споруди не було зафіксовано, оскільки кургани на даній території досліджувались за методикою розкопок колодязем, який копали в центрі насипу, і, як правило, не зачіпали периферію кургану, де якраз і могли бути катакомбні поховання. У післявоєнні роки тут кургани майже не вивчалися.

Останнім часом на вказаній території стали проводитись досить інтенсивні дослідження курганів у зв'язку з проведенням тут ряду будівельних робіт. Нова методика розкопок курганів траншеями з використанням потужних механізмів дала можливість розкривати кургани великими площами, захоплюючи периферію насипу і навіть частково навколокурганний простір. Це, в свою чергу, зробило можливим виявлення поховань у катакомбах.

Так, у польовому сезоні 1984 р. виявлено три поховання в катакомбах. Одне з них (поховання № 5) трапилось у кургані № 1 біля с. Вільшана Городищенського району Черкаської області*.

Курган знаходився на високому мису, утвореному злиттям двох річок — Білянки та Вільшанки, в 50 м на північ від старого вільшанського шляху. Курган — один з найвищих в окрузі. Його висота — 1,5 м, діаметр — 32 м.

Поховання знаходилось у 7 м на північний схід від центру, було впущено в насип, споруджений над похованням ямної культури. Поховальна споруда являла собою катакомбу (рис. 1). Вхідний колодязь у плані овальної форми, розмірами 0,98×0,8 м. Дно на глибині 2,6 м від сучасної поверхні. Нижня частина вхідного колодязя заповнена жовтою материковою глиною.

⁷ Тереножкин А. И. Отчет о работе первобытной и скифской Кременчугской экспедиции 1956—1957 гг. // НА ИА АН УССР.— 1956/1.— № 2555; Даниленко В. Н. Отчет об археологических исследованиях первобытного отряда Кременчугской археологической экспедиции 1956 г. // НА ИА АН УССР.— 1956/1а.— № 2674.

* Дослідження проводились Лісостеповою Правобережною експедицією ІА АН УРСР під керівництвом Г. Т. Ковпаненко.

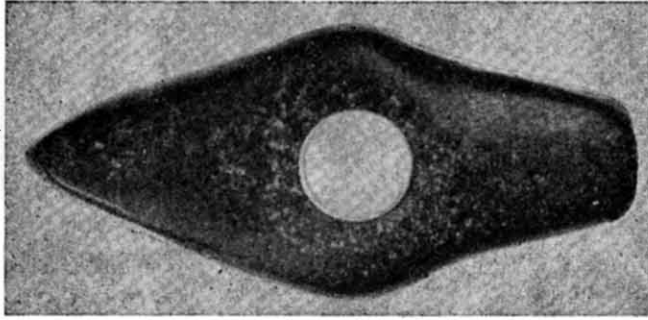
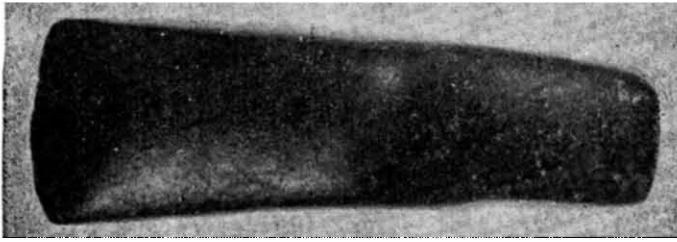

Рис. 2. Кам'яна сокира з поховання в кургані 1 біля с. Вільшана: 1 — вигляд збоку, 2 — вигляд зверху (фото).

У західній частині колодязя знаходився вхід у камеру, шириною 0,66 м, висота не простежувалась. Дно колодязя та камери були на одному рівні. Поховальна камера овальна в плані, орієнтована з півночі на південь, розмірами 1,85×1,3 м, висота склепіння близько 0,6 м. На дні камери простежувався слабкий коричневий тліл, сліди вохри, особливо виділялась пляма біля коліна правої ноги померлого.

Кістяк дорослого чоловіка 25—30* років лежав на спині головою на південь. Ноги, трохи зігнуті, — коліньми вправо, руки простягнуті вздовж тулуба. Череп лежав на правій скроні. Нижня щелепа відпала, очевидно, при обвалі склепіння камери.

Справа від похованого, між його правою рукою та входом до камери, лежала кам'яна сокира (рис. 2, 1, 2). Сліди від її дерев'яної ручки простежувались на південь від неї. Сокира ромбоподібної форми, подовжена. Посередині зроблено отвір діаметром 2,5 см. Розміри сокири: довжина 14 см, ширина в середній частині 6 см, товщина 3,7 см.

Необхідно відзначити, що подібні сокири відомі і серед знахідок М. Є. Бранденбурга в районі Канева⁸. Крім того, ще одна знахідка, подібна до сокир катакомбної культури, трапилась у насипу кургану № 2 біля с. Журавлиха Ставищанського району Київської області⁹.

Ще два поховання в катакомбах виявлені поблизу с. Росава Миронівського району Київської області і досліджувались Миронівською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом В. І. Ключко у 1984 р.

Одне з них (поховання 7) трапилось у кургані № 1 «Козацька Могила», що знаходився на високому лівому березі р. Росава. Могила введена в насип, споруджений над похованням ямної культури. Розміщена у 18 м на південний схід від центру. Поховальна споруда являла собою катакомбу (рис. 3). Нижня частина вхідного колодязя, зафіксована на глибині 2,5 м від сучасної поверхні, була прямокутної форми розмірами 0,7×0,6 м, глибиною 6,35 м від умовного нуля та

* Вік та стать похованого визначені канд. істор. наук С. І. Круц.

⁸ Качалова Н. К. Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранденбурга. Эпоха бронзы // САИ.— 1974.— Вып. В 4—12.— Табл. 4.

⁹ Ковпаненко Г. Т., Бессонова С. С., Бунятян Е. П. и др. Отчет о работе Лесостепной Правобережной экспедиции ИА АН УССР в 1982 году // ИА АН УССР.— 1982/17.— № 20318.— С. 5.

3,2 м від сучасної поверхні. Вхідний колодезь забитий жовтою глиною з домішкою чорнозему.

Вхід у камеру знаходився в східній стінці колодезя, шириною 0,7 м. Привертає увагу розміщення катакомби в кургані, яка орієнтована входом не до центру, як завжди, а від центру до периферії. Склепіння камери обвалилося в давнину, заповнення її затічне, перерите норами. У заповненні простежено сліди дерева, ймовірно, від перекриття входу в камеру. Камера в плані овальної форми, орієнтована з півночі на південь, розмірами 1,8×1,1 м, дно нижче від дна вхідного колодезя на 35 см, перехід від колодезя в камеру — стрімкою сходиною.

Кістяк юнака 18—22 років лежав на спині, головою на південь. Права рука зігнута в лікті, кість біля плеча. Ліва витягнута вздовж тулуба, кість під стегном. Ноги, трохи зігнуті в колінах, розпалі ромбом. Під кістками зафіксовані незначні сліди підстилки коричневого та сірого кольорів. Біля черепа знайдені дві грудочки лілової вохри.

Друге поховання (№ 8) трапилося у тій же групі в кургані № 8. Воно впушено в другий насип кургану, споруджений над похованням середньодніпровської культури і перекритий третім насипом, насипаним над похованням культури багатоваликів кераміки.

Поховання розміщене в 4,5 м на північний захід від умовного центру кургану. На глибині 0,5 м від сучасної поверхні виявлено вхідний колодезь, заповнений жовтою материковою глиною. Він квадратний у плані, розмірами 0,7×0,7 м, глибина його дна 3,07 м від умовного нуля. Вхід у камеру шириною 0,9 м знаходився в північно-східній

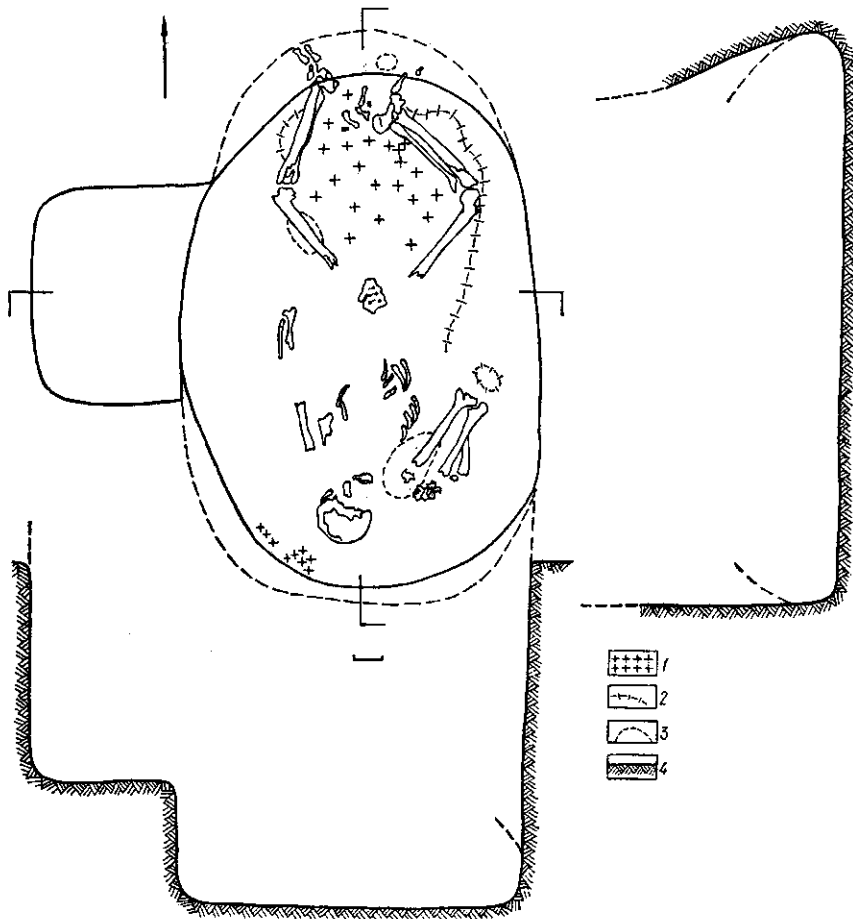

Рис. 3. Поховання 7 з кургану 1 біля с. Росава на Київщині.
Умовні знаки: 1 — вохра, 2 — коричневий глин, 3 — світло-сірий глин, 4 — материк.

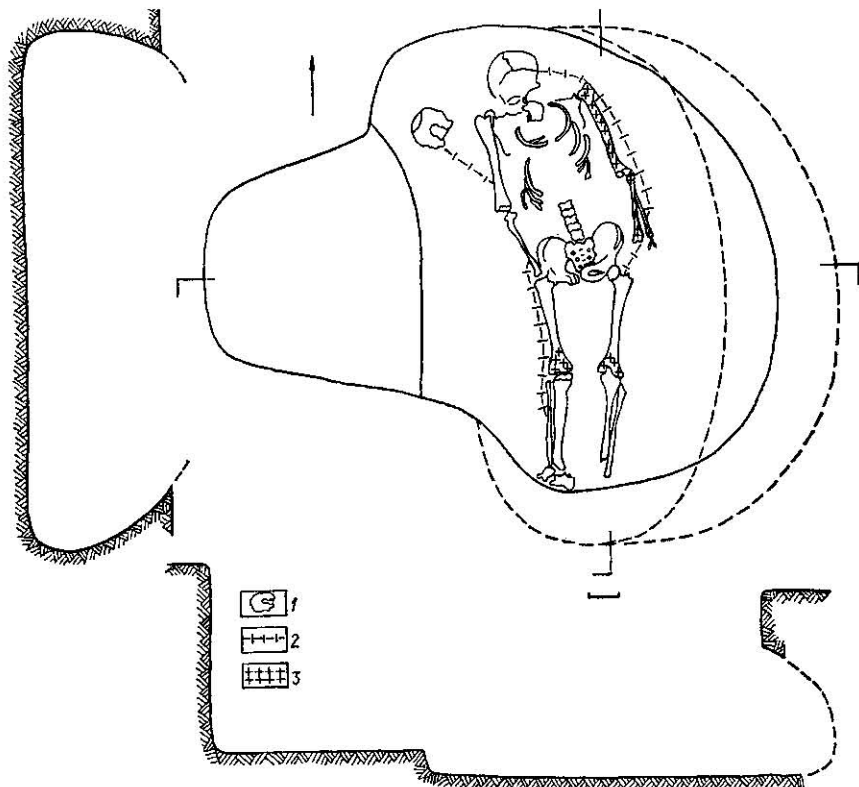

Рис. 4. Поховання 8 з кургану 8 біля с. Росава на Київщині. Умовні знаки: 1 — горщик, 2 — коричневий ґлін, 3 — вохра.

стіни колодязя. Камера «квасолеподібної» форми орієнтована з півночі на південь, розмірами $1,7 \times 0,7$ м, дно нижче дна вхідного колодязя на 5 см. Склепіння камери не збереглося (рис. 4).

На дні камери лежав кістяк жінки 45—50 років, витягнутий на спині, головою на північ. Руки простягнуті вздовж тулуба, кисть лівої руки біля тазу, правої — на стегні.

Біля правого плеча похованої лежав невеликий ліпний горщик з глини, з плоским дном та невисокою прямою шийкою. Поверхня його рожевого кольору з темними плямами, з середини та з зовнішнього боку видно сліди розкосів. Висота горщика 10,8 см, висота шийки 2 см. Діаметр вінець 9 см, тулуба 13 см, дна 6 см (рис. 5).

Рис. 5. Горщик з поховання 8 кургану 8 біля с. Росава (фото).

Під кістками похованої простежувались сліди ґліну темно-коричневого кольору та слабка підсипка яскраво-червоної вохри.

За положенням померлого, поховальної споруди та інвентаря описані пам'ятки носять риси пізніх поховань катакомбної культури. Виявлення таких поховань на території Середнього Подніпров'я, зокрема, на його Правобережжі, можуть свідчити про те, що якась частина катакомбного населення все ж таки проникла на дану територію. Можливо, це були епізодичні відвідування, однак вказані факти ще раз підтверджують наяв-

ність контактів між місцевим населенням та населенням, що мешкало далі на південь. Таким чином, зона контактів середньодніпровців та катакомбників, намічена О. Г. Шапошниковою, отримала ще одне підтвердження і навіть може бути дещо розширена на захід.

Ще рано говорити про можливість носіїв катакомбної культури постійно мешкати на даній місцевості, але знахідки тут поховань у катакомбах дають підставу припускати, що подібні поховання в наступних польових сезонах можуть бути знайдені.

Зокрема, поховання в катакомбах, практично невідомі раніше, зараз стали з'являтися і на Лівобережжі Середнього Дніпра. Так, у 1984 р. Лівобережною Лісостеповою експедицією ІА АН УРСР під керівництвом М. М. Чердницька в кургані № 5 біля с. Воронинці Оржицького району Полтавської області було виявлено дитяче поховання в катакомбі.

Отже, поховання в катакомбах виявлені там, де ще зовсім недавно вважалось, що їх не повинно бути. І, можливо, в майбутньому буде порушено питання, чи Середнє Подніпров'я населяли носії катакомбної культури?

В. И. Клочко, Н. А. Рычков

НОВЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ В СРЕДНЕМ ПОДНЕПРОВЬЕ

В статье публикуются сведения о трех погребениях в катакомбах, обнаруженных на Киевщине и Черкащине на Правобережном Днепре. По ряду признаков данные погребения могут быть отнесены к катакомбной культуре. Подобные погребения впервые обнаружены столь далеко на северо-запад от основной территории распространения катакомбной культуры. Данные факты вносят некоторые коррективы в вопрос о северной границе распространения катакомбной культуры, расширяя зону контактов ее носителей с северо-западными соседями.

V. I. Klochko, N. A. Rychkov

NEW BURIALS OF THE CATACOMBS CULTURE IN THE MIDDLE DNIEPER AREA

The paper presents three burials in catacombs discovered in Kiev and Cherkassy regions on the right bank of the Dnieper. A number of features permit attributing the above burials to the catacombs culture. Such burials have been for the first time discovered so far north-westwards from the main territory of the catacombs culture spread. The given facts introduce certain corrections to the problem concerning the northern border of the catacombs culture spread broadening the contact zone of its carriers with their north-western neighbours.

Одержано 13.03.85

Скіфські статуї крилівської курганної групи

В. О. Колотухін, В. С. Ольховський

У публікації розглядаються чотири антропоморфні статуї та дві кам'яні бази до них, знайдені при дослідженні курганної групи біля с. Крилівка (Крим). Аналізуються іконографічні особливості цих виробів у ряді пам'яток скіфської монументальної скульптури, обґрунтовується дата описаних антропоморфів.